

САМОУЧИТЕЛИ В ПРОЦЕСА НА ИЗУЧАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Мария Дудаш (Будапеша)

Резюме:

В доклада се разглеждат самоучителите по български език написани на английски език. Сравнява се структурата и употребата на самоучителите с учебниците по български език, които се използват в будапещенския университет при преподаване на български език. Характерна черта на самоучителите е, че са написани на чужд език, и че граматиката се обяснява на чужд език. Употребата им и без помощта на преподавател е възможна, целта им е да се изучава чуждия език въпреки без допълнителни средства. Докладът представя структурата на самоучителите, на уроците на самоучителите и търси възможност за включването им в процеса на преподаването на български език в университетска среда.

Ключови думи: *изучаване на български език, самоучители, учебници по български език*

The Role of Self-Study Books in Language Teaching

Abstract:

The topic of this study is to compare self-study books with those language course books which are more effective under the guidance of a teacher. The main characteristic of self-study books is that they are written in the particular foreign language and explain grammar accordingly. They aim to facilitate home studying without the guidance of a teacher. The aim of this study is to demonstrate the structure of the course books in order to find a way to assimilate self-study books into the process of organized language teaching.

Key words: language teaching, language coursebooks, self-study books

Учебникът е един много важен елемент при преподаването на чужд език. Той осигурява едно взаимодействие между преподавателя и студента, между учителя и ученика на словесно-логическо и на предметно-практическо равнище. Съдържа основната учебна информация, която е предвидена и целонасочена за изучаване, а с помощта на различните задачи за упражнението програмира и съответните похвати за дейност. Работата с учебника представлява важен дял при подготовката на урока от страна на преподава-

теля. За студентите той е източник на нова информация, средство за управление и за самоуправление при самостоятелната им работа (Димчев 1998: 180–182).

Независимо от различията, структурата на един учебник трябва да отговаря на редица условия. Учебникът за изучаване на чужд език най-често обхваща следните елементи: 1) задачи за актуализиране на знания и умения, които са необходими за успешното усвояване на новия материал; 2) изходен текст, който илюстрира как функционира в речта езиковото явление, който е обект на изучаване; 3) въпроси към текста, за да се стимулира познавателната активност на студентите; 4) задачи за упражнения. Характерно за учебниците е, че в тях се поставя ударение върху уменията за практическо използване на изучавания материал и функционирането на изучаваното в различни комуникативноречевни ситуации (Димчев 2010: 206–206, 213).

Всичко това трябва да бъде предвидено при избора на подходящия учебник за изучаването на български език. Влизайки в книжарниците се оказва, че се предлагат все по-голям брой и все по-разнообразни учебници за преподаването и изучаването на български език за чужденци. Между тях се срещат учебници със или без работна тетрадка и така наречените самоучители.

В доклада си искам да сравня учебниците, предназначени за работа с учител със самоучителите. Първо ще представя два самоучителя, ще сравня структурата им, след което ще представя и учебник, предназначен за работа с учител.

Самоучителите представляват една важна част на учебниците. Те са написани на чужд език и са целонасочени за самостоятелна работа без учител. Само тогава могат да се използват, ако владеем чуждия език на по-високо ниво. В тях граматиката, задачите и всички допълнителни граматически и лексикални описания и обяснения са дадени на чуждия език. Характерно е за тях, че не съдържат прекалено много упражнения. Някои включват ключ с отговорите, но това не е задължително. Както и учебниците, издадени през последните години, така и самоучителите, са издадени с допълнителни мултимедийни възможности, главно с дискове със звуков запис.

Избраните за анализ самоучители са предназначени за говорещи английски език. Два самоучителя ще бъдат сравнени с тритомния учебник на ИЧС, който се използва при изучаването на български език в Будапещенския университет.

Първият самоучител е *The Bulgarian Language in Practice* (BLP 2007) на издателство „Веси“. Автори на учебника са Елеонора Иванова и Иван Рогозански.

Учебникът използва икони, които помагат на ученика лесно и бързо да се ориентира какъв вид информация или какъв тип задача следва в материала. С употребата на икони се обръща внимание на важни граматични правила, на изключенията от правилата. Отделна икона се отбелязва в началото на четивата, ако поредният текст се намира и на диска за слушане. Има специална икона за темата *Как да?* След тази икона може да се намери специален материал за обогатяването на лексиката, като например как да зададем въпрос, как да отговорим, как да питаме за точното време, за адрес, как да произнасяме дата и др.

Учебникът започва с българската азбука, като отделните букви се илюстрират и с български, и с английски примери. След азбуката подробно се представят отделните гласни и съгласни с характерните за тях звукови промени, двугласните и ударението.

Самоучителят съдържа 25 урока, 9 приложения и речник. Структурата на уроците е следната. Всеки отделен урок започва с текст или диалог, който може да се чете и да се слуша на диска. Ударението на думите е отбелязано. Текстовете не са преведени, а са дадени само на български език, до тях на места има илюстрации, които представят моменти от темата на текста. След текста са изредени новите думи и изрази с английски превод. Следва малко граматика. Темата на граматиката е дадена и на български, и на английски език, но граматичното описание и обяснение е само на английски. Граматиката не се изучава подробно в един урок, а учебникът отново и отново се връща към една тема и в следващите уроци. Така на етапи се добавят отделните граматически правила, напр. сегашно време се преглежда в четири-пет урока. Първо се спрягат отделни глаголи от различни спрежения, после подробно се представят спреженията, а накрая се изясняват изключенията с характерните звукови промени. В по-голямата част от уроците след граматиката следва отново някакъв текст или диалог. В края на урока намираме упражнения. Задачите са дадени на български и на английски. Упражненията актуализират новите граматически правила, за да бъде по-лесно усвояването. Главно трябва да се попълнят липсващи думи, характерни за изучаваната в урока граматика. След упражненията се включва списък на думите, където са изредени новите думи от урока само на български. При глаголите е дадено в скоби и спрежението.

Темата на диалозите и текстовете е разнообразна, няма логическа връзка между темата на отделните уроци. Всеки текст е самостоятелен, не се свързва нито с предишния, нито със следващия. Текстовете включват най-различните теми, които започват от първите срещи, запознаване и представяне, описват представяне на семейство, на домашни любимци, на дневна програма. Обемът на текстовете се удължава от урок на урок,

а темите стават все по-сложни, като можем да четем за Земята, за мерните единици, както и интервюта с художници, готвачи.

Един учебник представлява неповторимо средство не само в изучаването на чужд език, но и за представянето на дадената страна, култура. Между текстовете ще намерим специални теми за България, за българите, за обичаите, описания за най-познатите български градове и забележителности.

След уроците учебникът съдържа приложения. Има текстове за допълнителна работа, главно тема за България и за българите. Едно приложение с кратка морфология на съществителните имена, на прилагателните имена, на местоименията, на глаголите, причастията и отглаголните съществителни. Последните седем приложения са за обогатяването на лексиката, думи и изрази с илюстрации за теми, като професии, храни и напитки, плодове и зеленчуци, магазини, облекло и обувки, спорт, животни. С един българо-английски речник завършва учебникът.

Другият самоучител е *Bulgarian for English Speakers* (BES 2005) на издателство „Грама” от Красимира Къндева и Виолина Цветкова. Учебникът съдържа 16 урока и 12 таблици.

Започва с българската азбука, до буквите са дадени примери от английския език. Подробно се занимава с гласните и съгласните като описва и най-характерните звукови промени като редуция на гласните, краесловно обеззвучаване на съгласните. Примерите са дадени на български, в квадратни скоби с международната фонетична азбука за по-лесно произнасяне и на английски език. Учебникът отделя специална част за изучаването на четенето на кирилицата с помощта на изречения и кратки диалози от ежедневиия живот, които са дадени на български, с МФА знаци в квадратни скоби, с ръчно написан шрифт и с английски превод.

Структура на отделните уроци. В началото на урока е изписано с цифра и с букви номерът на урока и на двата езика. След това следва диалог или текст. Диалозите на първите два урока са написани в квадратни скоби и с МФА знаци. Всеки един текст има превод на английски. След всеки един текст са извадени новите думи, с произношението (първи и втори урок) и с английския превод. В скоби са отбелязани родовете, дадени са формите за множествено число, както и морфологичните категории. Ударението на думите е отбелязано. До текстовете са прибавени весели и шеговити илюстрации. Под заглавието *Nota bene* се намира допълнителната лексика, като обръщения, поздравявания, въпроси и отговори. Втората част на урока съдържа граматиката. Темата на граматиката е дадена и на двата езика, но граматичните описания и обяснения само на английски. Главните граматични термини също са дадени и на български език, като имена на родове, число, лице и др. В края на урока има упражнения. Задачите са написани на български

и на английски език. След упражненията с главата на долу са дадени отговорите за проверка на решението. След всеки втори урок има един кратък тест от приблизително десет въпроса, които проверяват употребата на граматиката от предишните два урока. От три изречения трябва да се избере верният, написан без грешки.

Темите на диалозите не са свързани, няма логическа връзка между тях. Те включват теми от ежедневиия живот, като например познати от чужбина пристигат на гости в София, къде отиваш, какво пазаруваш, на почивка, на работа, изпити. Но между тях се срещат и диалози с не толкова типични теми, като например: един швед пристига в България да купи старинни предмети, защото има малък антикварен магазин (3 урок). Темите на диалозите се стремят да представят България, българските градове, най-изтъкнатите забележителности. Учебникът хвали природата, въздуха и хората. Съдържа само една критика, в единия диалог на осми урок се среща, че обслужването на хотелите не е на най-добро ниво, но не е и лошо. Характерен мотив в диалозите, че чужденците, посетили България се връщат отново в страната и търсят възможности да си купят свой апартамент или къща. Темите на диалозите се повтарят, но диалозите се различават в това, че във всеки един диалог се обръща вниманието на изучаващата се в урока граматика.

Самоучителят съдържа и приложения под форма на таблици след уроците. Има отделни таблици за глагола, за глаголните времена и за спрягането на глаголите. Таблица за предлозите, за значението им с примери, за местоименията. Приложение с най-често употребяваните изрази само на български език – за съгласие, за отказване, за липса на информация и др. Списък на най-често срещащите се фразеологизми с обяснение, кога се използват те и с английски превод. Последното приложение съдържа допълнителни диалози в дадена ситуация с българо-английски речник с новите думи, като например на митница, при пътуване, в града, в хотела и т.н.

Двата самоучителя много си приличат по структура. И двата предлагат допълнителен звуков материал на дискове. Започват от азбуката и представят гласните и съгласните с най-характерните звукови промени. Паралелно с обясненията дават много примери. Ударението и в двата учебника е отбелязано, което е практично и полезно, защото например за студентите говорещи унгарски език, това представлява голяма трудност. В унгарския език ударението е постоянно, и те правят много правоговорни грешки.

Уроците започват с текстове или диалози, новите думи и изрази са отбелязани под текстовете с английското значение. Темите на текстовете са подобни. И двата учебника включват диалози от ежедневиия живот, както

и текстове за представяне на България и на българските градове, на българите, на историята, на обичаите, на най-известните забележителности.

И в двата учебника има отделено място за обогатяването на лексиката, където се обясняват изрази, фразеологизми, характерни за българския език или обяснение как се задават въпроси и как се отговоря на тях. След кратките речници, съдържащи новите думи от текстовете, следва граматиката.

Граматичните обяснения са на английски език с примери на български. Учебниците са приблизително на една и съща дължина. Уроците завършват с упражнения. Задачите са дадени и на двата езика. Последната обща черта е, че самоучителите в края на учебника предлагат приложения или таблици, където се обобщават граматичните правила на българския език и имат допълнителен материал за обогатяването на лексиката.

След общите черти трябва да бъдат изтъкнати и различията. Може да се открие разлика още в съдържанието, докато BLP съдържа 25 урока, BES само 16. Има разлика и в граматичния материал на двата учебника. По-малко на брой са уроците в BES, но граматичният материал е по-богат. Докато BLP представя и обяснява само глаголните времена, като сегашно, бъдеще, минало свършено и минало неопределено време, BES освен тези глаголни времена включва и бъдеще предварително, минало несвършено, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време.

Само учебникът BES дава ключ за упражненията, което е полезно за самопроверка.

Между самоучителите могат да се открият големи разлики, което означава, че трябва да се обръща голямо внимание при избирането на подходящия учебник, за да се намери точно този, който ще ни бъде най-подходящ при изучаването или при преподаването на новия език.

След представянето и съпоставката на самоучителите трябва да се обърне вниманието към тритомния учебник на ИЧС *Учете български език* (УБЕ 2004, 2005).

Както и предишните учебници и УБЕ включва звуков материал на дискове. Структурата на уроците наподобява самоучителите. Урокът започва с текст, главно диалог, след който веднага намираме въпроси към текста, а във втория и третия том има твърдения, които се отнасят към текста и трябва да се реши дали са верни или не. Между текстове има логическа връзка. В началото на учебника се запознаваме със студенти-чужденци, които пристигат в България да следват и сега учат български език. Диалозите разказват за техните преживявания в часовете, в София и из България. След текста следва граматиката. Граматиката не се обяснява подробно, а главно е описана в таблици. По-подробно се описват само глаголните времена – образуване и употреба. След граматиката има много задачи за упражнение. Тези учебници отделят достатъчно място за усвояване и запо-

няне на новия материал. След упражнението има отделна част за слушане на текст и едно ново четиво. При задачата за слушане, студентите нямат възможност да гледат текста, те трябва да го разберат и да отговорят на тестови въпроси и на самостоятелни въпроси към текста. В края на учебника в отделна част всички текстове за слушане са представени, така има възможност за проверка. Четивата са с най-различни теми, главно за България и българите. Освен информацията, която съдържат, те осигуряват и обогатяване на лексиката.

След всеки пети урок има тест. Може да се провери в каква степен са усвоили студентите новия материал. Задачите в теста са разнообразни, трябва да се отбележат грешните или верните изречения, да се поправят грешки, да се намери синоним или антоним на подчертаната дума. Има допълнителен текст за слушане и за четене.

В края на учебника намираме ключ към упражнението за самопроверка, текстовете за слушане, във втори и трети том има и допълнителни текстове за работа и последно един българско-английски речник. В речника ударението е отбелязано, докато в отделните текстове в уроците не е.

Тези учебници по-трудно могат да се използват за самостоятелна работа от самоучителите. Има нужда от учител, който да обясни подробно граматиката, описана в таблици. Таблиците са подготвени логично и практично. След като един студент разбере логиката на учебника, възможно е, че ще може да го ползва за самостоятелна работа, но за университетска работа с група, учебникът на ИЧС е по-подходящ.

Самоучителите могат да бъдат включени в преподаването на българския език, но не е добър вариантът, само те да се използват. Те могат да представляват допълнителен материал. Да се включат в лекциите техните текстове или диалози, за да се обогатява лексиката или студентите да се запознаят с повече диалози от една тема. Звуковият материал винаги е полезен, но през 21 век, с помощта на интернет, преподавателите и студентите разполагат с безкрайна възможност в търсене и намиране на допълнителен материал за слушане и четене.

Литература:

ДИМЧЕВ, Кирил, 1998: *Обучението по български език като система*. София: Сиела.

ДИМЧЕВ, Кирил, 2010: *Методика на обучението по български език*. Реалности и тенденции. Велико Търново: Знак '94.

КЪНДЕВА, Красимира – ЦВЕТКОВА, Виолина, 2005: *Bulgarian for English Speakers*. Плевен: Грамма.

- ПЕТРОВА, Стефка (red.), 2004: *Учете български език*. Първо ниво. София: „Д-р Иван Богоров”.
- ПЕТРОВА, Стефка (red.), 2004: *Учете български език*. Ниво 2А. София: „Д-р Иван Богоров”.
- ПЕТРОВА, Стефка (red.), 2005: *Учете български език*. Ниво 2Б. София: „Д-р Иван Богоров”.
- IVANOVA, Eleonora – ROGOZANSKI, Ivan, 2007: *The Bulgarian Language in Practice*. A basic course in contemporary Bulgarian as a foreign language. Sofia: Vesny.